

mgr inż. Monika Motylska

Politechnika Łódzka

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska.

Kierunek architektura i urbanistyka

Doi: 10.34658/9788366741072.14

Czynniki wpływające na sytuację przestrzenną zamku w ruinie. Wstępna próba zdefiniowania problematyki badawczej na podstawie wybranych przykładów.

Zamki w ruinie stanowią trwałe i znaczący element krajobrazu kulturowego¹. Są one często obiektem dominującym nad pozostałymi zabudowaniami, znakiem szczególnym danego regionu. Ich stan zachowania i atrakcyjność turystyczna jest skrajnie różna, podobnie jak poziom zaangażowania właściciela (osoby fizycznej lub gminy) w opiekę nad zabytkiem. Autorka przeprowadziła wstępne rozpoznanie terenowe w trzech miejscowościach województwa łódzkiego z zamkami w ruinie, w ich trakcie dokonała analizy uwarunkowań przyrodniczych i ekspozycji każdej z ruin, funkcji jaką obecnie pełni, zasad postępowania w projektowaniu sporządzonych przez grono ekspertów w ramach działania urzędów i służb państwowych, a także dokumentów planistycznych na poziomie lokalnym. Niniejszy artykuł jest próbą ukazania wzajemnych relacji dwóch komponentów krajobrazu kulturowego (zamku i miejscowości/układu osadniczego), w kontekście:

- zagrożeń wynikających z niewłaściwie prowadzonej polityki przestrzennej gminy oraz
- korzyści płynących z poprawnej ochrony i opieki nad zabytkiem.

W artykule zaprezentowano trzy odmienne sposoby podejścia do ruin zamkowych: przykład godny naśladowania (zamek w Besiekierach), gdzie świadomość i zaangażowanie właściciela pozwoliło przekształcić zaniedbaną ruinę w wyeksponowaną w przestrzeni atrakcję turystyczną, przykład zamku pozostawionego samemu sobie, co finalnie skutkować może uszczerbkiem wartości (zamek w Bolesławcu), a także realizację, która doprowadziła do częściowego zatarcia historycznych cech i autentyzmu historycznych ruin zamku (zamek w Inowłodzu).

Słowa kluczowe: *zamek w ruinie, ochrona zabytków, planowanie przestrzenne*

Wstęp

Historyczne ruiny, które zostały ukształtowane w wielowiekowym procesie destrukcji, stanowią pełnowartościowy zabytek. Ich nadrzędną wartością jest autentyzm, będący głównym warunkiem zachowania malowniczości, walorów

¹ Karta Ochrony Historycznych Ruin /zasady ochrony historycznych ruin/, przyjęta Uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r. [dostęp: 12 lutego 2021]. Dostępny w Internecie <http://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html>.

krajobrazowych, a także wartości dokumentalnej². W przestrzeni wsi i małych miast ruiny często górują nad otoczeniem/okolicą – w tym także zabudowaniami, stanowiąc dominantę wysokościowo-znaczeniową, bywają atrakcją turystyczną w skali regionu lub przeciwnie – zdewastowanym i zapomnianym dziedzictwem, o które nikt nie dba (często z braku funduszy). Ze względu na brak możliwości przywrócenia zamkom w ruinie ich pierwotnej funkcji są one narażone na niekorzystne próby adaptacji do funkcji współczesnych³. Inną negatywną praktykę stanowi trend wznoszenia na historycznych ruinach nowych budowli, co jest często mylone z ich odbudową lub rekonstrukcją. Jednak w przypadku gdy nie ma możliwości zbadania minionego wyglądu zamku, określenia te są błędne⁴. Nowe projekty i realizacje często jedynie nieudolnie naśladują dawne formy i w konsekwencji skutkują nieodwracalną utratą wartości zabytkowych ruin⁵.

Niniejszy artykuł jest zestawieniem zdefiniowanych na podstawie inwentaryzacji problemów wraz z analizą literatury przedmiotu oraz próbą oceny koncepcji władz lokalnych (będących często właścicielami zabytku) na jego ochronę i ekspozycję. Tekst stanowi ilustrację pierwszego etapu badań, które będą miały swoją kontynuację w formie szerszego opracowania.

Tło badawcze, metoda

Autorka odbyła pilotażowe wizyty studialne w trzech miejscowościach województwa łódzkiego, w których znajdują się ruiny zamków nizinnych, tj. w Besiekierach, Inowłodzu i Bolesławcu. Były one przyczynkiem do sformułowania szeregu pytań odnoszących do różnych aspektów powiązania ruin z otoczeniem, a także sposobów ich ochrony. W niniejszym artykule na podstawie analizy ww. przykładów ruin, autorka próbuje znaleźć odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy planowanie przestrzenne ma rzeczywisty wpływ na kondycję krajobrazu kulturowego?
- W jaki sposób podejście właściciela (bierność/aktywność) wpływa na czytelność ruin w przestrzeni i jakie są główne zagrożenia dla ekspozycji zamku?
- Czy dla władz jednostki samorządu terytorialnego takie miejsce (zamek w ruinie) jest problemem, czy narzędziem do prowadzenia aktywnej polityki gospodarowania przestrzenią i przedsięwzięć o charakterze gospodarczym (w przypadkach kiedy gmina jest właścicielem ruin)?

Badania zrealizowano dwufazowo. Pierwszy etap obejmował badania kameralne - gromadzenie i studiowanie literatury przedmiotu i innych źródeł – np. planów i map archiwalnych oraz współczesnych dokumentów planistycznych dostępnych w ramach informacji publicznej (miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego /dalej „miejscowy plan” lub „plan”, a w przypadku ich braku - studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego /dalej

2 Karta Ochrony Historycznych Ruin, op. cit.

3 J. Augustyniak, *Problematyka konserwatorsko-adaptacyjna zespołu zamkowego w Bolesławcu*, [w:] „Ochrona Zabytków”, t. 28, 1975, nr 1(108), s. 33.

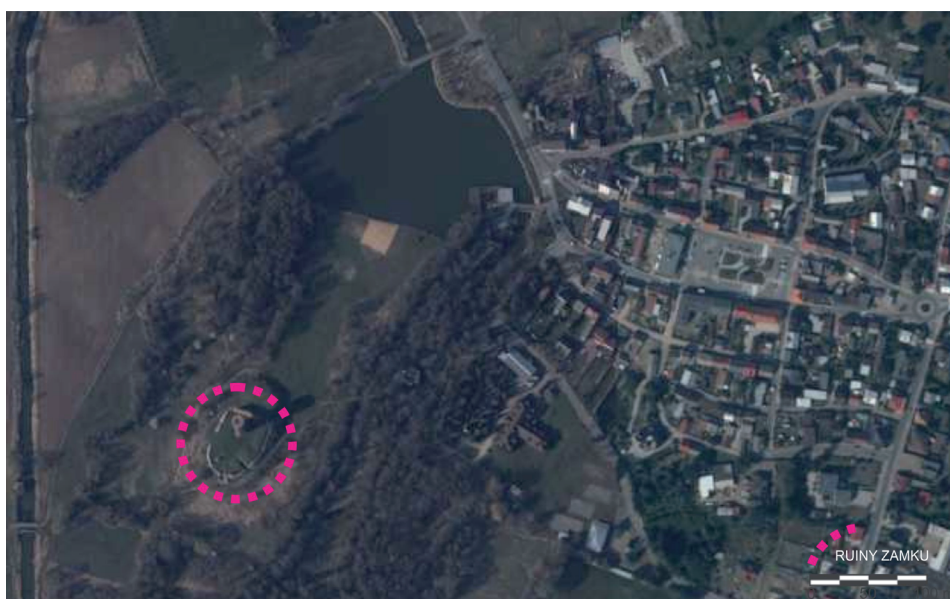
4 Karta Ochrony Historycznych Ruin, op. cit.

5 J. Tajchman, *Konserwacja ruin historycznych. Uwagi o metodzie*, [w:] „Ochrona Zabytków”, 2005, nr 4, s. 27.

„studium”/). Drugi etap obejmował analizę jakościową w oparciu o materiał pozyskany w trakcie rozpoznania terenowego – zwiedzanie ruin połączone z obserwacjami, notatami terenowymi i dokumentacją fotograficzną.

Punktem wyjścia do rozpoznania tematu była zatem analiza uwarunkowań topograficzno-przyrodniczych, obecnej roli/funkcji zamku, a także poziomu rozpoznania zabytku i zasad projektowania oraz wytycznych konserwatorskich sporządzonych dla danego terenu. Wreszcie – o ile takie były przeprowadzone – ocena zrealizowanych projektów, w pierwszej kolejności w kontekście uzyskanych efektów przestrzenno-krajobrazowych. Powyższe działanie pozwoliło ustalić walory ruin, ich mankamenty i zalety, a także zaproponować w ogólnych zarysach właściwą ścieżkę ochrony. Możliwa była także analiza i krytyka istniejących dokumentów planistycznych w kontekście ich wpływu na odbiór przestrzenny zabytku – co wiąże się bezpośrednio z tematyką przygotowywanej przez autorkę rozprawy doktorskiej.

Zamek w Bolesławcu nad Prosną

Ryc. 1. Zamek w Bolesławcu wraz z otoczeniem - ortofotomapa.

Źródło: <https://www.geoportal.gov.pl/>

Uwarunkowania przyrodnicze, ekspozycja: Zamek w Bolesławcu został zbudowany w XIV w. na niewielkim naturalnym wzniesieniu terenu, później sztucznie podwyższonym przez człowieka. Na wzgórzu zamkowym zachowała się ośmioboczna wieża o wysokości ok. 22 m otoczona pozostałościami muru obronnego oraz fragment bramy wjazdowej. Ruiny znajdują się w obrębie dna doliny zalewowej rzeki Prosny. Od kompleksu osadniczego (d. miasta) oddziela je pasmo graniczne⁶ w postaci ramienia bocznego rzeki (wraz ze stawami) oraz drogi powiatowej. Zamek wraz z otaczającym go zwartym kompleksem leśnym

6 K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1984, Arkady, ISBN 83-213-3151-3.

i przedpołem, na które składa się staw z plażą i polana, tworzą osobną jednostkę (Ryc. 1). Pomimo dość wysokiego położenia (169 m n.p.m.) zamek nie stanowi jednak silnego akcentu krajobrazowego. Bryła wieży jest dobrze widoczna od strony północnej, z mostu na ulicy Zielonej⁷, a z nieco dalszej perspektywy (ulica T. Kościuszki) dostrzegalne jest jedynie jej zwieńczenie.

Poziom rozpoznania zabytku, zasady postępowania w projektowaniu: Pierwszy pomiar zamku wykonały władze pruskie ok. 1906 r. Kolejna, wstępna inwentaryzacja zamku miała miejsce w 1963 r. Dużo szersze archeologiczne badania terenowe prowadzone przez łódzki oddział Instytutu Historii Kultury Materialnej rozpoczęły się w 1972 r. i potrwały siedem lat. Przyniosły elementarne rozpoznanie obiektu. Po ich zakończeniu zabezpieczono i wyeksponowano zachowane i odsłonięte partie murów zamkowych. Poglądy dotyczące dziejów zamku uzyskane w trakcie pierwszej i drugiej fazy badań zostały podsumowane w 1994 r. w pracy T. Poklewskiego-Kozięłła⁸. Dzięki dotacji z funduszy województwa łódzkiego, w październiku 2020 r. zrealizowana została inwentaryzacja wieży i murów zamkowych za pomocą skanera laserowego 3D. Rozpoczęto także prace nad wykonaniem inwentaryzacji architektonicznej oraz projektu budowlanego zabezpieczeń⁹.

Archeolog J. Augustyniak ponad czterdzieści pięć lat temu sformułował trzy zasady postępowania w projektowaniu dla zespołu zamkowego. Pierwsza z zasad dotyczyła zakazu zabudowy w obrębie dna doliny zalewowej Prosną (dozwolona jest jego zdaniem realizacja drogi do zamku od wschodu). Działalność człowieka należy ograniczyć do zabiegów konserwujących istniejącą zielenią, tak aby nie przysłaniała bryły zamku. Po drugie, zamek powinien być głównym akcentem przestrzennym wsi, a zarazem najważniejszą atrakcją turystyczną okolicy. Trzeci punkt odnosił się do zakazu wprowadzania w obrębie ruin elementów współczesnej architektury. Augustyniak zaproponował także żeby w wieży umieścić punkt obserwacyjny, a w przyziemi pomieszczenie dla dozorców obiektu¹⁰. Wytyczne te mają charakter dość uniwersalny, ale po 45 latach niezbędna jest ich weryfikacja i nowelizacja. Trzeba pamiętać, że otoczenie zamku zmieniło się – spłonął XVII-wieczny młyn i nastąpił rozrost zieleni. Istnieje pilna potrzeba opracowania aktualnych analiz krajobrazowych i konserwatorskich dla zamku w Bolesławcu.

Obecna rola ruiny: Zamek został zniszczony i opuszczony w XVIII w., a jego ostatnim właścicielem był starosta Jan Radziejowski¹¹. Obecnie opiekę nad zamkiem sprawuje gmina. Wieża przez wiele lat była dostępna dla zwiedzających,

7 J. Augustyniak, op. cit., s. 38.

8 L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2002, Arkady, ISBN 83-213-4158-6, s. 103-104.

9 Zarząd Powiatu Wieruszowskiego, Sprawozdanie za lata 2018-2020 z realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2022 dla Powiatu Wieruszowskiego”, 2020, [dostęp: 02 marca 2021]. Dostępny w Internecie https://www.powiat-wieruszowski.pl/files/sprawozdanie_z_realizacji_ponz_za_lata_2018-2020-1.pdf.

10 J. Augustyniak, op. cit., s. 42.

11 L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, op. cit., s. 103-104.

niestety z czasem pojawiły się przejawy dewastacji obiektu (napisy na murach, śmieci). Powyższe skłoniło właściciela do zamknięcia na stałe dostępu do wieży. Niemniej, ruiny w dalszym ciągu spełniają rolę najważniejszej lokalnej atrakcji turystycznej - organizowane są tam gromadzące lokalną społeczność zabawy, koncerty, pikniki oraz zawody sportowe. Na wzgórzu zamkowym znajdują się zarówno elementy infrastruktury technicznej jak i małej architektury (Ryc. 2).

Ryc. 2. Zamek w Bolesławcu wraz z otoczeniem, fot. Monika Motylska, 2020

Ochrona prawna zabytku, planowanie przestrzenne: Baszta w Bolesławcu została wpisana do rejestru zabytków jako „Ruiny zamku i sztuczny pagórek” decyzją A.K.I.11a/5/33 z 09.02.1933 r.¹², następnie decyzją KL.IV-680/887/67 z 30.12.1967 r.¹³.

W 2002 r. uchwałą nr XXVI/221/2002 wszedł w życie miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Bolesławiec. W odniesieniu do terenu, na którym znajdują się ruiny zamku w planie ustala się:

- *adaptację pozostałych ruin zamku, wieży widokowej i otoczenia dla potrzeb turystyki poprzez ich zabezpieczenie i umożliwienie bezpiecznego zwiedzania.*
- *opracowanie realizacyjnego planu zagospodarowania (tzw. rezerwatu archeologiczno – historycznego) obejmującego ruiny, założenia parkowe, (...)*
- *działania projektowe i budowlane muszą uzyskać opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków¹⁴.*

Istniejące zapisy planu są dość ogólne. Plan nie blokuje wprost ingerencji w zabytkową substancję – przebudowy/rozbudowy/nadbudowy. Zezwala poniekąd na działania budowlane, po uzyskaniu opinii WKZ. W dokumencie brakuje szczegółowych zapisów konserwatorskich. Co więcej, niepokojące jest przeznaczenie terenu stanowiącego przedpole zamku. Na załączniku graficznym do planu obszar ten został oznaczony jako 8.10LS, co odpowiada zieleni leśnej. Dopuszczenie wysokich i gęstych nasadzeń na tym fragmencie może skutkować całkowitym zasłonięciem zabytku. Teren ten powinien z pewnością zostać objęty strefą ochrony ekspozycji, a nie przeciwnie – przeznaczony do przysłonięcia. Ten mankament planu może przyczynić się do zaburzenia odbioru przestrzennego zabytku. Ponadto, do planu zostały sporządzone dwa załączniki graficzne – jeden ogólny dla całej gminy (wraz z zamkiem), na którym teren wsi jest wyszarzony

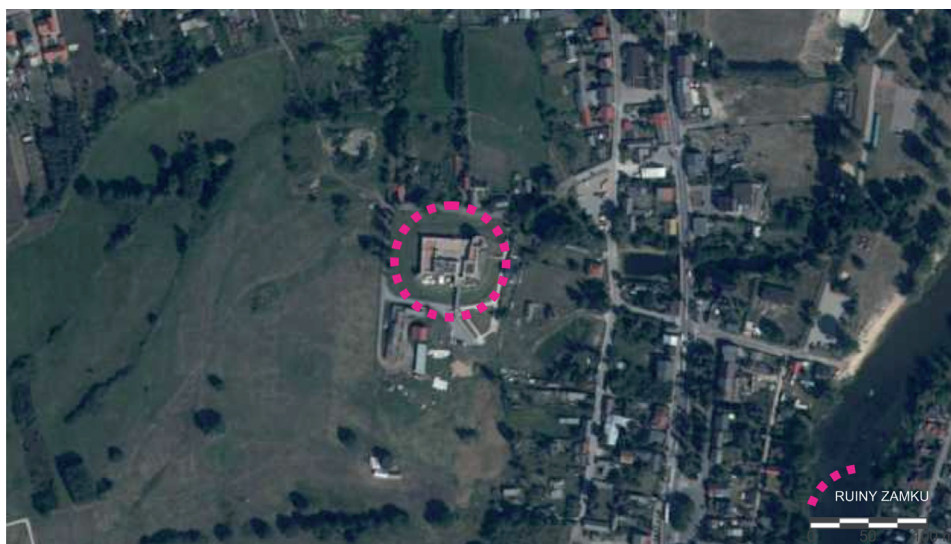
¹² WUOZ, decyzja znak: A.K.I.11a/5/33 z 09.02.1933 r.

¹³ WUOZ, decyzja znak: KL.IV-680/887/67 z 30.12.1967 r.

¹⁴ Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Bolesławiec. Uchwała Nr XXVI/221/2002 Rady Gminy w Bolesławcu, z dnia 03 czerwca 2002 r.

i drugi szczegółowy, tylko dla wsi Bolesławiec (bez zamku). Przez ten zabieg przedstawione w dokumencie powiązania przestrzenne zamek-wieś (d. miasto) stają się zaburzone i nieczytelne. Oglądając załącznik graficzny dla gminy niemożliwa jest analiza przeznaczenia terenu w bezpośrednim sąsiedztwie ruin.

Zamek w Inowłodzu

Ryc. 3. Zamek w Inowłodzu wraz z otoczeniem - ortofotomapa.

Źródło: <https://www.geoportal.gov.pl/>

Uwarunkowania przyrodnicze, ekspozycja: XIV-wieczne ruiny znajdują się na terenie nizinnym, w obrębie bagnistej doliny rzeki Pilicy¹⁵. Zamek został wzniesiony na sztucznie podsypanym kopcu¹⁶, otoczonym fosą, którą dzięki połączeniu z Pilicą stale wypełniała woda. Korzystne było także położenie zamku pod kątem logistycznym - powstał on w dawnym punkcie węzłowym ważnych szlaków handlowych – Lwów-Sandomierz-Toruń¹⁷.

Obecnie dostrzegalne jest, że zamek został wchłonięty w ruralistyczną przestrzeń (Ryc. 3). Rozwój miejscowości w XX w. spowodował, że w bezpośrednim sąsiedztwie ruin znajdują się kontrastujące formy architektoniczne - budynki mieszkalne jednorodzinne wraz z towarzyszącymi zabudowaniami gospodarczymi i garażowymi, stare siedliska rolnicze, pola uprawne, budynki rekreacji indywidualnej (Ryc. 4). Sylweta zamku jest przysłonięta, co spowodowane jest – obok nizinnego położenia – bliskością innych zabudowań, jak i wysokiej roślinności. Nawet najbardziej bezpośrednie wglądy i widoki, jak ten z mostu na ul. Tuwima, ukazują przede wszystkim nadbudowany fragment wieży.

15 J. Augustyniak, *Dzieje zamku w Inowłodzu*, Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim. Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim, Tomaszów Mazowiecki 1979, .

16 L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, op. cit., s. 204-205.

17 B. Guerquin, *Zamki w Polsce*. Warszawa 1974, Arkady, s. 148.

Ryc. 4. Zamek w Inowłodzu wraz z otoczeniem, fot. Monika Motylska, 2020

Poziom rozpoznania zabytku, zasady postępowania w projektowaniu: Zamek od powstania w latach 1356-1366, do drugiej połowy XVII w. był czterokrotnie przebudowywany. Wkrótce po ostatniej przebudowie obiekt został zniszczony i częściowo wysadzony w powietrze¹⁸. Od 1977 do 1985 r.¹⁹ na terenie ruin prowadzone były archeologiczne badania wykopaliskowe pod kierunkiem Jerzego Augustyniaka, które doprowadziły do odsłonięcia całości murów zamku. Po ich zakończeniu wykonano prace zabezpieczające, jak na przykład częściową odbudowę przyziemia baszty narożnej. W 1985 r. natomiast Zespół Usług Projektowych w Białej Podlaskiej opracował projekt zagospodarowania terenu wokół zabytku, przewidujący utrzymanie zamku w formie trwałej ruiny²⁰. Na początku XXI w. uporządkowano teren wokół obiektu, rozpoczęły się prace projektowe dotyczące częściowej rekonstrukcji wieży, a także pomysł wprowadzenia do zamku funkcji użytkowych²¹. Na podstawie starszych koncepcji i w oparciu o wyniki prac badawczych, w 2006 r. powstał również „Projekt budowlany rozbudowy, adaptacji i częściowej rekonstrukcji ruin zamku Kazimierza Wielkiego w Inowłodzu”, autorstwa Henryka i Tomasza Jaworowskich. W opisie do projektu ponownie stwierdzono, że zamek powinien zachować charakter trwałej ruiny, jednocześnie powrócono do koncepcji częściowej odbudowy wieży. Koncepcja zakładała także uczytelnienie fos (bez wypełniania wodą) oraz realizację we wnętrzach zabytku punktu informacji turystycznej, gminnego centrum kultury oraz biblioteki. W 2008 r. rozpoczęły się prace na zamku, które zostały jednak przerwane z powodu braku funduszy. W 2010 r. wprowadzono inwestycję do Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2007-2012, w konsekwencji czego na realizację projektu została przyznana dotacja Europejskiego Funduszu Regionalnego. Prace budowlane wznowiono w 2011 r., a oficjalne otwarcie zamku miało miejsce w 2013 r.²².

18 J. Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Łódź 1992.

19 Z. Lechowicz, M. Olędzki, *Dawne dzieje Inowłodzi*, Łódź 2004, Katedra Badań Wschodu, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, ISBN 83- 921045-1-X, s. 71.

20 R. Florek, A. Wolska-Rój, *Prace konserwatorskie w województwie piotrkowskim w latach 1975-1987*, [w:] „Ochrona Zabytków”, t. 42, 1989, nr 1(164), s. 84.

21 J. Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu na tle dziejów miasta*, 2013, wydana w ramach projektu: Rozbudowa, adaptacja i częściowa rekonstrukcja ruin zamku Kazimierza Wielkiego w Inowłodzu, współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

22 J. Augustyniak, op. cit. 2013.

Ryc. 5. Zamek w Inowłodzu, 2009.

Źródło: <http://www.zamki.pl/?idzamku=inowlodz&dzial=galeria>

Obecna rola ruiny: Zamek stanowi swego rodzaju hybrydę łączącą koncepcję trwałej ruiny z funkcją użytkową (Ryc. 6). za sprawą nadbudowy utracił on swoją autentyczność, ale uzyskał cechy funkcjonalne, co przełożyło się na znaczny wzrost jego atrakcyjności turystycznej. Prace na zamku nie obejmowały działań mających na celu wyeksponowanie jego sylwety w krajobrazie. Brak czytelnej ekspozycji rzutuje na pogorszenie się odbioru przestrzennego historycznych ruin. Inne problematyczne zagadnienie stanowi swego rodzaju „wartość dodana” w postaci elementów mających - w opinii właścicieli - oddziaływać na turystę i poprawić jego komfort zwiedzania, jak: dyby, liczne donice z kwiatami, kolorowe tabliczki informacyjne, ławki parkowe, etc.

Ochrona prawna zabytku, planowanie przestrzenne: Decyzją Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej, znak Kl.IV-680/629/67²³ zamek w Inowłodzu został wpisany do rejestru zabytków. dla Inowłodza powstało kilka miejscowych planów, jednak obejmują one jedynie fragmenty miejscowości i nie zawierają w swoich granicach ruin zamku. W studium obszar, na którym znajduje się zabytek również nie został przewidziany jako teren, dla którego postuluje się wykonanie planu w przyszłości. Wokół zamku wyznaczono wprawdzie strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej, strefę „B” ochrony konserwatorskiej wybranych elementów środowiska kulturowego, strefę „K” ochrony krajobrazu kulturowego i strefę „OW” obserwacji archeologicznych²⁴, jednak zabieg ten poniekąd jest pozbawiany sensu,

23 WUOZ, decyzja znak Kl.IV-680/629/67 z 27.12.1967 r.

24 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Inowłódz. Uchwała Nr XVI/87/2011 Rady Gminy Inowłódz, z dnia 29 grudnia 2011 r.,

Ryc. 6. Zamek w Inowłodzu, fot. Monika Motylska, 2020

ponieważ studium nie ma mocy prawnej i w niczym nie zobowiązuje podmiotów gospodarujących na danym terenie. Jest ono jedynie tzw. aktem kierownictwa wewnętrznego i w praktyce nie pełni funkcji narzędzia kształtowania polityki przestrzennej gminy. W związku z brakiem planu miejscowego, zamek wraz z terenem wokół narażony jest na szereg zagrożeń, jak między innymi:

- niekontrolowana urbanizacja, rozumiana jako osiedlanie się w bliskim sąsiedztwie zamku (pola uprawne na zachód od zamku są obecnie wolne od zabudowań), co może skutkować zaburzeniem ekspozycji zamku oraz widoku z zamku,
- pojawianie się konfliktów funkcjonalno-przestrzennych,
- dysharmonijne elementy małej architektury i nośniki informacji wizualnej w bliskim sąsiedztwie ruin.

Potrzeba realizacji miejscowego planu - najlepiej jednego – dla całego obszaru wsi jest tożsama z zaleceniami Najwyższej Izby Kontroli, w brzmieniu: *miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego powinny odgrywać główną rolę w procesie kształtowania ładu przestrzennego, a ich opracowanie powinno być obligatoryjne, co najmniej dla terenów objętych ochroną przyrody, krajobrazu i zabytków oraz przeznaczonych na realizację zadań gmin, w tym przeznaczonych pod inwestycje celu publicznego dla obszarów przestrzeni publicznej oraz dla obszarów zagrożonych klęskami żywiołowymi*²⁵.

[dostęp: 15 sierpnia 2020]. Dostępny w Internecie <https://www.inowlodz.pl/infrastruktura/plan-zagospodarowania-przestrzennego-i-studium/3368-plan-zagospodarowania-przestrzennego-i-studium>.

25 Najwyższa Izba Kontroli, Departament Infrastruktury, Informacja o wynikach kontroli. System gospodarowania przestrzenią gminy jako dobrem publicznym, 2016, [dostęp: 05

Zamek w Besiekierach

Ryc. 7. Zamek w Besiekierach wraz z otoczeniem - ortofotomapa.

Źródło: <https://www.geoportal.gov.pl/>

Uwarunkowania przyrodnicze, ekspozycja: Ruiny zamku z przełomu XV i XVI wieku położone są na terenie nizinnym, na sztucznie usypanym kopcu. są one otoczone zarysem pierwotnej, regularnej fosy²⁶ (obecnie wypełnionej wodą). Przy północno-zachodniej krawędzi wyspy z zamkiem znajduje się staw sztucznego pochodzenia (Ryc. 7). Został on wykopany w celu zwiększenia walorów obronnych budowli²⁷. Zabytek jest dobrze wyeksponowany i widoczny z wielu punktów wsi oraz pobliskich dróg. Zabudowania wiejskie (zagrody) znajdują się stosunkowo blisko terenu zamku, jednak nie na tyle żeby zaburzać jego percepcję.

Poziom rozpoznania zabytku, zasady postępowania w projektowaniu: na przestrzeni lat zamek był trzykrotnie inwentaryzowany. Pierwszą, niepełną inwentaryzację wykonał na początku XIX w. budowniczy Obwodu Łęczyckiego (Ludwik Bethier), druga już bardziej szczegółowa sporządzona została ponad sto lat później (1963 r.) przez pracownię Z. Grajtera i M. Paczkowskiego na potrzeby Pracowni Konserwacji Zabytków w Łodzi. Trzecia natomiast miała miejsce 1971 r. i została wykonana przez Zakład Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Łodzi, w ramach badań archeologiczno-architektonicznych obiektu²⁸. Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci zainteresowanie zamkiem ze strony właściciela było znikome.

marca 2021]. Dostępny w Internecie <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13209,vp,15626.pdf>.

26 L. Kajzer, S. Kołodziejki, J. Salm, op. cit., s. 86-88.

27 T. Poklewski, E. Grabarczyk, *Zamek w Besiekierach w Łęczyckim, województwo konińskie*, [w:] „Acta Archaeologica Lodziensia”, 1977, nr 26, s. 13.

28 T. Poklewski, E. Grabarczyk, op. cit., s. 17.

Dopiero w 2005 r. władze gminy zdecydowały się podjąć kroki zmierzające ku jego ochronie i ekspozycji w przestrzeni. W tym celu wystąpiono do Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi (dalej „ROBiDZ”) o opracowanie „Programu działań konserwatorskich dotyczących zabezpieczenia i porządkowania terenu oraz otoczenia zamku w Besiekierach”. Działania te miały na celu utrzymanie i zaakcentowanie w przestrzeni najcenniejszego zabytku gminy Grabów, a w konsekwencji sprzyjać rozwojowi przedsiębiorczości w regionie. Powstanie dokumentu poprzedzało sporządzenie dokumentacji fotograficznej wraz z analizą stanu zachowania i krajobrazu (Ryc. 9), a także dokumentów planistycznych, kartografii historycznej, zdjęć lotniczych i materiałów źródłowych. Proces przygotowań i pozyskiwania funduszy trwał kilka lat, ale w konsekwencji udało się zrealizować postulaty programu przygotowanego przez ROBiDZ. Do działań konserwatorskich należało m.in. przeprowadzenie badań archeologicznych (na terenie zamku i fosy), wykonanie prac zabezpieczających relikty wieży oraz murów, wykonanie prac ziemnych w obrębie fosy, budowa drewnianego mostu łączącego ruiny ze stałym lądem (w historycznym, potwierdzonym badaniami archeologicznymi miejscu), poprawa ekspozycji zamku poprzez korektę zieleni zarówno w bezpośrednim jak i nieco dalszym sąsiedztwie, a także wyznaczenie tras spacerowych – wewnętrznej wokół fosy zamku i zewnętrznej (pieszo-rowerowej) pozwalającej na obserwację zamku z różnych punktów widokowych²⁹ (Ryc. 8).

Obecna rola ruiny: Ruiny zamku, pomimo tego, że nie została do nich wprowadzona funkcja użytkowa są główną atrakcją turystyczną w skali regionu. Kompleks stał się popularnym miejscem wypoczynku biernego jak i czynnego. Naprzeciwko zamku znajduje się siedlisko z bazą noclegową i gastronomiczną, co również przyciąga przyjezdnych. Problematyczny jest jednak brak wyznaczonych miejsc postojowych w pobliżu zabytku, z czasem może przyczynić się do degradacji terenów zieleni wokół ruin. Inna alarmująca kwestia, to planowane zmiany w studium zakładające możliwość utworzenia na terenie otwartym obok ruin zamku między innymi wysypiska śmieci czy farmy fotowoltaicznej. Dopuszczenie do ich realizacji miałoby negatywny wpływ zarówno na środowisko naturalne jak i atrakcyjność turystyczną wsi. Temat ten wywołał znaczne poruszenie wśród mieszkańców, jednak od ponad pół roku władze gminy nie przedstawiły oficjalnego stanowiska w sprawie (informacja zaczerpnięta od posłanki P. Matysiak, która w imieniu swoim i mieszkańców, niejednokrotnie podejmowała temat z Wójtem Gminy Grabów – bez odpowiedzi).

Ochrona prawna zabytku, planowanie przestrzenne: Zamek w Besiekierach został wpisany do rejestru zabytków decyzją L.dz.K.S.V-2/16/49 z 29.03.1949 r.³⁰, a następnie decyzją Kl.IV-680/211/67 z 01.08.1967 r.³¹.

29 J. Welc-Jędrzejewska, W. Witkowski, *Porządkowanie zamku w Besiekierach i jego otoczenia. Wnioski konserwatorskie*, [w:] „Ochrona Zabytków”, 2005, nr 2, s. 5-18.

30 WUOZ, decyzja znak L.dz.K.S.V-2/16/49 z 29.03.1949 r.

31 WUOZ, decyzja znak Kl.IV-680/211/67 z 01.08.1967 r.

Ryc. 8. Zamek w Besiekierach wraz z otoczeniem, fot. Monika Motylska, 2020

Nawiązanie do „Programu działań konserwatorskich” pojawiło się w projektowanej zmianie studium gminy Grabów z 2019 r., która niebawem wejdzie w życie. W punkcie dotyczącym zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków autorzy powołali się na dokument w następujący sposób: *dla ruin zamku w Besiekierach w strefie ekspozycji należy chronić widoki na zamek oraz z zamku na otaczający teren oraz uwzględniać w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zasady zagospodarowania najbliższego otoczenia zamku zawarte w „Programie działań konserwatorskich dotyczących zabezpieczenia i porządkowania terenu oraz otoczenia zamku” (Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi, Łódź, czerwiec 2005)*³².

Uchwałą nr LII/239/17 z dnia 22 września 2017 r. weszła w życie obowiązująca zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów na obszarze wsi Besiekiery. Zgodnie z jego ustaleniami, zamek został ujęty w strefie ekspozycji obiektu zabytkowego, w strefie ochrony krajobrazu, a także jednocześnie w strefie ścisłej i strefie pośredniej ochrony konserwatorskiej (wszelkie prace wymagają zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków). W zakresie ustaleń kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu dla ruin zamku zostało ustalone przeznaczenie podstawowe: usługi kultury - zamek, natomiast przeznaczenie dopuszczalne: urządzenia turystyczne, pomosty i kładki, miejsca postojowe, urządzenia infrastruktury technicznej, a także place gier i zabaw. Ostatnie budzi wątpliwości autorki – jest to zapis bardzo nieprecyzyjny i pozwala na usytuowanie w obrębie zabytku obiektów zaburzających jego odbiór. Zastanawiające są również zapisy określające parametry zabudowy, jak intensywność zabudowy (od 1% do 20%), wysokość zabudowy czy geometria dachu (!)³³. Skoro przeznaczenie podstawowe dla tego terenu to zamek i nie dopuszcza się lokalizacji innych obiektów związanych z gruntem, jak również nie planuje się ingerencji w strukturę ruin (budowy zadaszenia, przebudowy ścian), w jakim celu autorzy planu zastosowali takie zapisy? Pomijając jednak pewne mankamenty obowiązujących dokumentów planistycznych, podejście do ruin zamku w Besiekierach wciąż można uznać za przykład najlepszej ochrony i świadomości władz gminy na tle pozostałych przykładów.

32 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów (2019), [dostęp: 05 stycznia 2021]. Dostępny w Internecie: <http://www.gminagrabow.pl/aktualnosci/obwieszczenie-wojta-gminy-grabow/>.

33 Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów na obszarze wsi Besiekiery. Uchwała Nr LII/239/17 Rady Gminy Grabów, z dnia 22 września 2017 r., [dostęp: 15 sierpnia 2020]. Dostępny w Internecie http://dziennik.lodzkie.eu/WDU_E/2017/4232/oryginal/akt.pdf.

Ryc. 9. Zamek w Besiekierach, fot. Włodzimierz Witkowski, 2006

Ryc. 10. Zamek w Besiekierach, fot. Monika Motylska, 2020

Podsumowanie, wnioski

Podsumowując, po wizjach lokalnych, jak również analizie dokumentów planistycznych na poziomie lokalnym i innych materiałów źródłowych, autorka zauważyła, że podejście do ruin ich właścicieli, a także sama ekspozycja/ odbiór zamku w przestrzeni różnią się. Każdy z badanych zamków prezentuje osobny, inny od pozostałych przypadków. W Besiekierach wystąpienie do groma eksperckiego o wskazanie ścieżki ochrony i konserwacji zabytku jest przykładem wzorcowego postępowania władz administracyjnych gminy. Świadczy to jednocześnie o wysokiej świadomości jak i odpowiedzialności urzędników za dziedzictwo kulturowe regionu. Zamek w Inowłodzu stanowi natomiast przykład połączenia trwałej ruiny z nowym obiektem kubaturowym. W tym miejscu warto przytoczyć słowa Jana Tajchmana, w brzmieniu: [...] *ruiny nie powinny być odbudowywane ani fragmentarycznie, ani tym bardziej w całości*³⁴. Ruiny powinno się zabezpieczyć, uczynić i udostępnić zwiedzającym. Trzeba jednak podkreślić, że prace na zamku były poprzedzone wykonaniem badań oraz projektu. Niedopuszczalna byłaby przede wszystkim realizacja koncepcji opartej na domniemaniach bez szczegółowego rozpoznania zabytku i jego pierwotnego wyglądu³⁵. Zdaniem autorki, w przypadku ruin w Inowłodzu występują dwa zasadnicze problemy konserwatorskie i krajobrazowe. Obok nadbudowy murów zamku i tym samym ukrycia autentycznych partii, wątpliwości budzi sposób rozwiązania relacji z otoczeniem. Pozostałości zamku w Inowłodzu wciąż są słabo wyeksponowane i słabo czytelne. to trudne zagadnienie, wiążące się z zaistniałymi, praktycznie nieodwracalnymi zjawiskami związanymi z rozwojem przestrzennym miejscowości. Być może, szansa tkwi nie tyle w zamku, co w dopasowaniu otaczającej go zabudowy do funkcji turystycznej i stopniowa korekta form architektonicznych. Zamek w Bolesławcu nad Prosną to, podobnie jak w Besiekierach, trwała ruina bez funkcji użytkowej. Zagrożeniem jest jednak fakt, że zamek jest pozostawiony sam sobie, co może skutkować jego stopniową degradacją. Warto jednak dodać, że w październiku 2020 r. zrealizowana została inwentaryzacja wieży i murów zamkowych, rozpoczęły się także prace nad wykonaniem inwentaryzacji architektonicznej oraz projektu budowlanego zabezpieczeń. Pojawiły się także plany przywrócenia wieży funkcji widokowej.

W odniesieniu do planowania przestrzennego, jedynie plan dla Besiekier zawiera zapisy chroniące zabytek wraz z otoczeniem. Dwie z analizowanych ruin zamków (w Inowłodzu i w Bolesławcu) nie są kompleksowo chronione. Dla terytorium Bolesławca został sporządzony miejscowy plan, nie mniej jednak samo jego istnienie, w przypadku gdy zapisy są niepełne, nie stanowi kompleksowej ochrony zabytku. Plan dla Bolesławca nie określa stref ochrony konserwatorskiej, ochrony ekspozycji czy krajobrazu, czyli obszarów, na których obowiązują określone nakazy, zakazy czy ograniczenia. Sytuacja jest jeszcze gorsza w przypadku braku planu (jak w Inowłodzu), wtedy gminy wydają decyzje

34 J. Tajchman, op. cit., s. 27.

35 Ibidem.

o warunkach zabudowy, dla których nie jest obligatoryjne przeprowadzanie szczegółowych analiz konserwatorskich. W związku z powyższym, nie jest zapewniona (bo nie musi być) wystarczająca ochrony zabytków i ich otoczenia przed negatywnymi skutkami inwestycji budowlanych. Zaniedbania w zakresie tworzenia i aktualizacji dokumentów planistycznych na poziomie lokalnym prowadzą ponadto do powstawania barier rozwojowych, do zaburzania ładu przestrzennego, do niewłaściwej ochrony dziedzictwa kulturowego, a co za tym idzie mogą wpływać na stopniową degradację zabytków. Warto także podkreślić, że plan miejscowy, który jest aktem prawa miejscowego, pozwala zapewnić kompleksową ochronę zabytków wraz z otoczeniem.

Można wywnioskować, że jakość odbioru wizualnego ruin, stanu ich zachowania, a także atrakcyjności turystycznej zależy od wielu czynników. Kluczowe są solidnie sporządzone dokumenty planistyczne, wskazujące czytelną i konkretną ścieżkę ochrony zabytku. Bardzo istotny jest również projekt z odpowiednio dopracowanymi zagadnieniami konserwatorskimi. Powinien on określać przede wszystkim odpowiednie zabezpieczenie ruin i ich dobrą ekspozycję, jednak bez rozbudowanego programu, który może stanowić zagrożenie dla autentyczności zabytku. Kluczowe jest podjęcie działań mających na celu zwiększenie świadomości lokalnych społeczności i władz administracyjnych oraz wskazanie korzyści wynikających z wdrożenia właściwej ochrony zabytków.

Archiwalia:

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, pozyskane za pośrednictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pracowni Terenowej w Łodzi, decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków. Ruiny zamku w Besiekierach pow. Łęczyca, KL.IV-680/211/67 z 1.08.1967 r., nr rej. 66/243.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, pozyskane za pośrednictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pracowni Terenowej w Łodzi, decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków. Ruiny zamku w Bolesławcu pow. Wieruszów, KL.IV-680/887/67 z 30.12.1967 r., nr rej. 320.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, pozyskane za pośrednictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pracowni Terenowej w Łodzi, decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków. Ruiny Zamku w Inowłodzu pow. Rawa Mazowiecka, KL.IV-680/629/67 z 27.12.1967 r., nr rej. 767.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, pozyskane za pośrednictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pracowni Terenowej w Łodzi, wpis do rejestru zabytków Województwa Łódzkiego. Ruiny zamku i sztuczny pagórek, A.K.I.11a/5/33 z 09.02.1933 r., nr rej. 1/A.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, pozyskane za pośrednictwem Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pracowni Terenowej w Łodzi, wpis do rejestru zabytków Województwa Łódzkiego ruin zamku w Besiekierach, Ł.dz.K.S.V-2/16/49 z 29.03.1949 r., nr rej. 77-V-1.

Bibliografia:

Augustyniak J., *Dzieje zamku w Inowłodzu*, Tomaszów Mazowiecki 1979, Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim. Towarzystwo Przyjaciół Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim.

Augustyniak J., *Problematyka konserwatorsko-adaptacyjna zespołu zamkowego w Bolesławcu*, [w:] „Ochrona Zabytków” 1975, t. 28, vol. 108, nr 1, s. 33-43.

Augustyniak J., *Zamek w Inowłodzu*, Łódź 1992, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

Augustyniak J., *Zamek w Inowłodzu na tle dziejów miasta*, 2013, wydana w ramach projektu: Rozbudowa, adaptacja i częściowa rekonstrukcja ruin zamku Kazimierza Wielkiego w Inowłodzu, współfinansowanego przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

Florek R., Wolska-Rój A., *Prace konserwatorskie w województwie piotrkowskim w latach 1975-1987*, „Ochrona Zabytków 1989”, t. 42, vol. 164, nr 1, s. 77-97.

Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Arkady, Warszawa 1974.

Kajzer L., Kołodziejcki S., Salm J., *Leksykon zamków w Polsce*, Arkady, Warszawa 2002.

Karta Ochrony Historycznych Ruin /zasady ochrony historycznych ruin/, przyjęta Uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r. Dostępny w Internecie <http://www.icomos-poland.org/pl/dokumenty/uchwaly/130-karta-ochrony-historycznych-ruin.html>. (dostęp: 12.02.2021).

Lechowicz Z., Olędzki M., *Dawne dzieje Inowłodzi*, Łódź 2004, Katedra Badań Wschodu, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Bolesławiec. Uchwała Nr XXVI/221/2002 Rady Gminy w Bolesławcu, z dnia 03 czerwca 2002 r., <http://www.biuletyn.net/ntbin/start.asp?> (dostęp: 02.01.2021).

Factors determining the spatial situation of the castle in ruins. A preliminary attempt to define the research issue on the basis of selected examples.

Summary

Castles in ruins are a permanent and significant element of the cultural landscape. They are often a dominant object over other buildings, a special sign of a given region. Their state of preservation and tourist attractiveness varies greatly, as does the level of involvement of the owner (individual or municipality) in caring for the monument. The author carried out preliminary field research in three localities in the Łódź Voivodship with castles in ruins, during which she analysed the natural conditions and exposure of each ruin, the function it currently fulfils, the rules of conduct in design drawn up by groups of experts within the framework of state offices and services, and planning documents at the local level. This article is an attempt to show the mutual relations between the two components of the cultural landscape (the castle and the village/settlement), in the context of

- *threats resulting from improperly conducted spatial policy of the municipality, and*
- *benefits resulting from proper protection and care of the monument.*

The article presents three different ways of approaching castle ruins: an example worth following (Besiekiery castle), where the owner's awareness and involvement made it possible to transform the neglected ruin into a tourist attraction exposed in space; an example of a castle left to its own devices, which may ultimately result in a loss of value (Bolesławiec castle); and an implementation which led to a partial obliteration of the historical features and authenticity of the castle ruins (Inowłódz castle).

key words: *castle in ruins, conservation of monuments, spatial planning*